

A.H. KARAPETYAN

**THE PANORAMA OF SOCIAL CONTRADICTIONS IN VAN IN THE
NEWSPAPER “ARMENIA”**

In the French city of Marseille, on the pages of the newspaper "Armenia" published by Mkrtich Portugalyan, national, socio-economic, spiritual and moral issues were widely and multifacetedly covered. M. Portugalyan, the founder and editor of the newspaper, publications, researched and analyzed the political and social processes that were taking place in Van and the regions of Vaspurakan, sharply criticized the policy of the Turkish authorities against the Armenian people, which led to the eviction of Armenians from the given territories. In the very first issues of the newspaper, we see a living image of Van.

From time to time, publications presented the hard life of the people, burdened by everyday worries, suffering and pain.

Keywords: Van-Vaspurakan, periodical «Armenia», social conflicts, national figure, political arrests, articles and correspondence.

ՀՏԴ 329(479.25):336.563:94(4)՝1914/19՝

Ա.Ս. ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ

**ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ
ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ /1908-14ԹԹ./**

Դիտարկվում են հայ քաղաքական կուսակցությունների կազմակերպական կառույցները Եղեռնի նախօրեին, ինչի հիմքով հնարավոր է դառնում վերլուծել արևմտահայության շրջանում նրանց ներկայացվածությունն ու գործունեության արդյունավետությունը:

Առանցքային բաներ. Կենտրոնական կոմիտե, մասնաճյուղ, կուսակցության անդամ, կազմակերպական մարմիններ:

Աշխատանքում հարցը դիտարկվում է տեսական նոր մոտեցմամբ՝ կատարելով հիշյալ ժամանակաշրջանում հայ քաղաքական կուսակցություններից Հ. Յ. Դաշնակցության գործունեության ընթացքը ստուգող հետազոտություն: Կուսակցության կազմակերպական կառույցների /1908-1914 թթ./ ուսումնասիրության նպատակը Առաջին աշխարհամարտի նախօրյակին Օսմանյան կայսրության տարածքում նրա կազմակերպական կառուցվածքի, նրանց ներկայացվածության իրական պատկերի և հայերի ինքնապաշտպանության ուղղությամբ ընդունված որոշումների կատարման ընթացքի հետազոտությունն ու ներկայացումն է:

Հայ հեղափոխական կուսակցության կառույցները, 1908թ. երիտթուրքական հեղաշրջմամբ հաստատված սահմանադրական կարգի արդյունքում, բնականաբար, պետք է ենթարկվեին փոփոխությունների: Այդ փոփոխությունը ցույց

տալու համար ներկայացնենք կուսակցության չորրորդ, հինգերորդ ընդհանուր ժողովների որոշումներն ու դրանցում կազմակերպական կառույցների էվոլյուցիոն կառուցվածքի մասին տեղեկությունները: Հաջորդիվ կանդրադառնանք նաև կուսակցության ներկայացվածության մակարդակին Օսմանյան կայսրության առանձին շրջաններում: Հ.Յ. Դաշնակցության կազմակերպական կառույցների աշխարհագրության, տարբեր բնակավայրերում դրանց խտության վերաբերյալ պատկերացում ենք կազմում դաշնակցական գործիչների հուշերում, նամակներում, մամուլի հրապարակումներում այդ մասին առկա անուղղակի տեղեկատվության, ընդհանուր ժողովների նյութերում կոմիտեների, կենտրոնական կոմիտեների և այլ մարմինների վերաբերյալ տեղեկատվության և այլնի միջոցներով:

Այսպես. Վանի վիլայեթում բնակչության թիվը կազմում էր 542 հազ. մարդ, որից 192 հազարը հայեր էին[1]: Հ.Յ. Դաշնակցությունը Վանի վիլայեթի տարածքում, մասնավորապես Վանում, Մուշում, Սասունում և այլուր, առավել խիտ կառույցներ ուներ: Ներկայացնենք դրանք առանձին-առանձին:

Համաձայն 1909 թ. վիճակագրության՝ Շատախի շրջանում տեղի 12 գյուղերում կազմակերպված կոմիտեների կուսակցական անդամների թիվը հասնում էր 300-ի: Առանձին խմբերի արհեստակցական միության անդամներն էլ կազմում էին 80 հոգի:

Մուկսի շրջանի 10 գյուղերում կուսակցական անդամների թիվը հասնում է 150-ի: Տեղում, սակայն, կազմակերպական ուժեղ կառույց չկար:

Սպարկերտի գյուղերում կային 15 կոմիտեներ, անդամների թիվը կազմում էր 250: Այստեղ ևս կազմակերպական կառույցը շատ ազդեցիկ չէր, և տեղում ինքնապաշտպանություն կազմակերպումն առանձնապես բարձր մակարդակով չէր [2]:

Խիզանի շրջանում կազմակերպական կառույցներ եղել են 1907 թ., իսկ 1909 թ. դրությամբ այստեղ կուսակցական կառույցներ և, հետևաբար, նաև կուսակցության ներկայությունը բացակայել է:

Կարկառի 12 գյուղերում կային կազմակերպված կառույցներ, ձևավորվել և գործում էր շրջանային վարչություն, անդամների թիվը հասնում էր 250-ի:

Գավաշի 6 գյուղում կուսակցությունն ուներ կազմակերպված կառույցներ, իսկ անդամների թիվը կազմում էր 200-ը: Կա վկայություն այստեղ կազմակերպական բարձր մակարդակի մասին, ինչի ապացույցն է հետագայում ինքնապաշտպանական մարտերի ժամանակ ցուցաբերված դիմադրությունը:

Կարճկանի գյուղերում կային 20 կազմակերպված կառույցներ, անդամների թիվը հասնում էր 600-ի: Այստեղ գործել է շրջանային վարչություն, որն էլ հետևել է ինքնապաշտպանական գործի կազմակերպմանը [3]:

Հայոց ծորում կազմակերպված կառույցների թիվը հասնում էր 20-ի, իսկ կուսակցական անդամների թիվը՝ 300-350-ի: Հայությունը տեղում ունեցել է տնտեսական ապահովվածության բարձր մակարդակ, իսկ 1915 թ. ինքնապաշտպանություն ցուցաբերած դիմադրական կետերից մեկն է եղել:

Վասպուրականի հարակից շրջաններում կազմակերպված էր 5 կառույց՝ կուսակցական 51 անդամով: Իսկ Ատելջավազում կուսակցությունն ունեցել է կազմակերպական կառույցներ 19 գյուղում՝ ավելի քան 600 անդամներով:

Արճեշում կար կուսակցական 8 խումբ՝ 80 անդամով, այստեղ գործում էր առանձին ենթակոմիտե: Բաշկալեում գործում էր 10 խումբ՝ 81 անդամով: Սարայում կար կուսակցական 4 խումբ՝ 25 անդամով: Նոր Դուզն ուներ 5 կառույց՝ 25 անդամով:

Այսպիսով՝ առկա նյութերի հիման վրա կարող են արձանագրել, որ 1909թ. դրությամբ Վասպուրականում կար 100-ից ավելի կոմիտե: Եթե ընդունենք այդ մարմիններում ընդգրկվելիք անդամների քանակի վերաբերյալ կուսակցության սահմանած չափանիշները, ապա Բիթլիսի վիլայեթում գործուն անդամների թիվը կազմում էր մոտավորապես ավելի քան 1500 հոգի [4]:

Տարոնում կուսակցությունը երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո ուներ բավական մեծ հեղինակություն, այսինքն՝ սա նշանակում է՝ եթե վերջինս արթուն պահեր իր մարտական կառույցները, մնար հետևողական իր նախկին կարգախոսների մեջ, ապա ավելի արմատական ճանապարհ կընտրեր ոչ միայն հայության, այլև այլազգիների համար [3]: Չնայած այս հնարավորություններին՝ Դաշնակցությունը կորցրեց իր հեղափոխական նկարագիրը, և սա այն դեպքում, երբ երիտթուրքերը սկզբից էլ կեղծ էին: Պարզ է, որ ինչպես Տարոնում, այնպես էլ ամենուր կուսակցությունը կորցնում է իր զգոնությունը, իսկ հետագայում սթափվելուց հետո, հնարավոր չեղավ այդքան կարճ ժամանակամիջոցում ինքնակազմակերպվել և նվազեցնել երիտթուրքական բնաջնջման վտանգը: Այս մարտավարության պատճառներից մեկը կուսակցական անդամների փոփոխությունն էր: Սահմանադրության շրջանում, մանավանդ երիտթուրքեր - Հ.Յ. Դաշնակցություն հարաբերությունների ձևավորման ընթացքում դաշնակցական լինելը պատվաբեր էր, ամեն երկրորդը իրեն համարում էր հեղափոխական: Հենց նման «կեղծ հեղափոխականների» ասպարեզ դուրս գալով էլ հիսաթափության մթնոլորտում հետ են մղվում նախկին հեղափոխականները: Ձևավորվում են Վանում կառույցներ, որտեղ ներգրավված էին և՛ հեղափոխական գործին իսկական նվիրյալներ, և՛ նախկինում հեղափոխական գործը մերժողներ: Մշո առաջնորդարանում, օրինակ, փոխվում է անդամների կազմը. այստեղ ընդգրկվում են տարբեր խավերի, տարբեր հոսանքների ներկայացուցիչներ, ինչի արդյունքում կուսակցության իսկական միջուկը խիստ նվազում է:

Ինչ վերաբերում է Հ.Յ. Դաշնակցության Կ. Պոլսի կենտրոնական կոմիտեի գործունեությանը, ապա այն սահմանադրությունից հետո ուներ բավական բարձր կազմակերպվածության մակարդակ՝ 19 կոմիտե իր ենթակոմիտեներով: Մոտավոր հաշվարկներով Կ.Պոլսում Հ.Յ. Դաշնակցություն կուսակցության ներկայացուցիչների թիվը հասնում էր 3000-ի (քանի որ յուրաքանչյուր կոմիտե ուներ մոտավոր 200 անդամ): Բնականաբար, այս թիվը հստակ չի կարող լինել, բայց այն, որ տեղում այս կուսակցությունը ակտիվ գործունեություն է ծավալել՝ իր բարձր ներկայացվածության հաշվին, անհերքելի է:

Տիգրանակերտի նահանգի կամ Վիշապաձորի շրջանի կազմակերպվածության և կուսակցական ներկայության մակարդակի մասին լայն հաղորդումներ կան 1909 թ. շրջանային ժողովի արձանագրությունում, ինչից պարզ է դառնում, որ կուսակցությունն ուներ 2000 անդամ՝ տարեկան 500 ոսկի եկամուտով: Արձանագրության մեջ ներկայացված են կուսակցությանն անդամագրվելու սկզբունքները, կարևորվում են նաև այլ կուսակցությունների անդամագրման բացառումը, կուսակցական պրոպագանդան (գրախանութների միջոցով), Կարմիր Խաչ կոչվող կանանց կազմակերպության գործունեությունը, բյուջեի համալրման և այլ խնդիրներ:

Մեկ այլ տեղեկության համաձայն՝ Տիգրանակերտի հայ բնակչության մեծ մասը խանդավառված էր հեղափոխական կոչերով և հարում էր Դաշնակցությանը: Մ. Վարանդյանը գրում է. «Գաւառներէն, ժողովրդական շարժումը լաւապես ղեկավարելու համար գրեցինք Պոլսոյ Պատասխանատու մարմինն մէկ կամ երկու աչքառու գործիչ ղրկէ... 1909 թ. մեզ ղրկեցին Մուրատ ու Ղեւոնդ Մելոյանը» [5]:

Այսպիսով, Տիգրանակերտն այն քիչ նահանգներից էր, որն այս կարևոր շրջանում չգնաց քայքայման ճանապարհով, այլ ինքնակազմակերպվեց և ձեռք բերեց բարձր մակարդակ: Այլ խնդիր է, որ հետագայում կուսակցությունը թուլացրեց զգոնությունը, և, ի տարբերություն Վանի, այստեղ երիտթուրքական հարձակումների շրջանում լուրջ դիմադրություն չկազմակերպվեց:

Հ.Յ. Դաշնակցության կառույցներ կային Սեբաստիայի նահանգում ևս: Սեբաստիայում կար 1 մլն 500 հազ. բնակչություն, որից 271 հազ. քրիստոնյաներ էին, իսկ հայերի թիվը 170 հազ. էր կազմում:

Սահմանադրական կարգերի հաստատմամբ՝ Օսմանյան կայսրությունում կուսակցությունը դադարեցնում է ռազմա-հեղափոխական ձեռնարկները, ինչի հետևանքով վերացվում են նաև Պատասխանատու մարմինները: Այս կառույցի լուծարմամբ կուսակցությունը փաստորեն հրաժարվում էր հեղափոխական գործելակերպից:

Այդուհանդերձ, արդյունքներից պարզ է դառնում, որ Հ.Յ. Դաշնակցությունը Թուրքիայում սահմանադրական կարգերի հռչակումից հետո կազմակեր-

պական կառույցների մասով էական փոփոխության չդիմեց: Ընդհակառակը, կուսակցությունը գնաց նախկին կառույցների լուծարման ճանապարհով, ինչն էլ հանգեցրեց ինքնապաշտպանության գործի կազմակերպման, ուժերի կենտրոնացմանն ուղղված քայլերի լծացման: Քննադատել և նսեմացնել կուսակցության գործունեությունն ամբողջությամբ միանգամայն սխալ է, բայց պատերազմի նախօրեին և հաջորդող տարիներին իրականացված յուրաքանչյուր քայլ զերծ չէր շտապողականությունից և անհեռատես գործելակերպից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. **Լեփսիու Յ.** Գաղտնի Տեղեկագիր. Հայաստանի ջարդերը.- Կ.Պոլիս, /տպ. Յ. Ասատուրեան եւ որդիք/, 1919, 67 էջ :
2. **Նիւթեր...** հատ. Ը.- Պէյրուօ, 2011, 229 էջ:
3. **Ներսիսյան Ա.**, Հ.Յ. Դաշնակցության պատմութիւն, հատ. Գ, 27 էջ :
4. ՀԱԱ, ֆ. 408, ց. 1, գ. 92, թ. 2:
5. **Վարանդեան Մ.**, Պոսթըն, Մուրատ, հրատ. Մուրատ Ֆոնդի կեդրոնական վարչ. /, 1931, 132 էջ:

A.S. TADEVOSYAN

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ СТРУКТУРЫ АРМЯНСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ (1908-1914 гг.)

Рассматриваются организационные структуры армянских политических партий, в частности партии “Дашнакцутюн”, накануне Геноцида, на основе чего становится возможным анализ представительства и эффективности их деятельности среди западных армян.

Ключевые слова: Центральный комитет, филиал, член партии, организационные органы.

A.S. TADEVOSYAN

THE ORGANIZATIONAL STRUCTURES OF ARD (1908-1914)

The organizational structures of the Armenian political parties, in particular the Party of Dashnaktsutyun, on the eve of the Genocide are considered, on the basis of which, it becomes possible to analyze their representation and effectiveness of their activities among the Western Armenians.

In this article, an attempt is made to look at the issue from a different theoretical point of view, conducting a study examining the degree of representation of Armenian parties in the Ottoman Empire during this period, revealing the real picture of potential, geographical, self-defense statements and decisions.

Keywords: Central Committee, branch, member of party, organizational structure.